

missziói szellemre helyezi a súlyt, míg az első inkább a tudományos képzésre

3. *Meadville Theological School* Északamerikában Pennsylvánia államban. 1844-ben alapította a holland származású Huidekoper Frederik, aki 1877-ig tanára, több éven át igazgatója volt. Az intézet nemcsak unitárius, hanem bármely vallású jelentkezőt felvesz, ha előtanulmányai megfelelők s jó erkölcsű és a pálya iránt szeretetet mutat.

A Manchester College magyar tanulói:⁷⁵

Simén Domokos	1860—1862	Dr. György János	1903—1905
Benczédi Gergely	1864—1866	Raffaj Károly	1905—1907 ⁷⁶
Uzoni Fosztó Gábor	1865—1868	Győrfi István	1910—1912
Kovács János	1870—1872	Dr. Kiss Elek	1913—1915
Derzsi Károly	1872—1874	Balázs Ferenc	1923—1925
Péterfi Dénes	1874—1876	Jancsi László	1925—1926
Boros György	1877—1879	Dr. Varga Béla	1926
Varga Dénes	1879—1881		(speciális ösztöndíjon)
Gál Miklós	1881—1884	Kővári Jakab	1927—1929
Csifó Salamon	1886—1889	Fikker János	1929—1931
Gálfi Lőrinc	1889—1892	Csifó Nagy László	1931—1932
Józan Miklós	1892—1895	Kovács Lajos	1932—1934
Lőfi Ödön	1895—1898	Ferencz József	1934—1935
Simonfi Márton	1898—1899		

Unitarian College-ban Manchesterben:

Kiss Sándor	1906—1907	Ekárt Andor	1927—1929
Benczédi Pál	1907—1908	Rostás Dénes	1929—1931
Lőrinczi Dénes	1921—1923	Pető István	1931—1932
Máté Zsigmond	1923—1925	Darkó Béla	1932—1934
Fülöp Zoltán	1925—1927	Gálfi Elek	1934—1935

9. FEJEZET.

Egyháztörténelmünk megírása.

Egyháztörténelmünk megírásának szükségét 1863-ban az udvarhelyi kör veti fel, midőn rövid népszerű „ecclesiai historia” írását javasolta, amely vallásunk hittani alapelveit, történeti adatait, keserűbb korszakait mai napig leírva a falusi iskolákban és nyári tanításban kézikönyvül s a nép kezében olvasókönyvül használtatnék. Itt azonban, amint látjuk, rövid egyháztörténelmi kézikönyvről van szó. Az 1875-ben megjelent Kis

⁷⁵ Dr. Gál K.: A kolozsvári unitárius kollégium történelme. I. 471—484.

⁷⁶ 1908—1910 években nem volt senki.

Tükör ennek a szükségletnek némileg megfelelt. Az 1868. évi háromszázados zsinatra az unitárius vallás történelmére díjat tűztek ki, de a pályázat eredménytelen maradt. Akitől várták a mű megírását (Jakab E.), egy nagy munkájával lévén elfoglalva, nem ért rá. Másokat talán épen az illetékességi tudat tartott vissza a pályázattól. (K. M. 1868. 251.) Ferencz József püspöksége legelső idejében mozgalmat indít ez ügyben. A Keresztény Magvető is sürgeti az adatok gyűjtését. (1877. 188—189.): „Régóta érezzük egyháztörténetünk megírásának szükségét. Sokszor feljajdultunk e szükség érzetében. Fel is szólaltunk e folyóirat hasábjain. A felelet mély hallgatás. Eddig egy pár történeti adat, egy pár eklézsiánk monografiája. Az eklézsiáknál levő adatok megszerzése érdekében fel kellene szólítani a papokat, hogy eklézsiáik történetét írják meg, ezeket e folyóirat adja ki, vagy pedig az évi tiszti névtár mellékletei gyanánt jelenjenek meg, évenként 10—15 eklézsiáé. Ez adatok alapján aztán meg lehetne írni. A Székely Sándoré már teljesen elfogyott. Még a legközelebbi főtanácson intézkedni kellene. Hisz nincs mit kezébe adnunk annak, aki egyházunk történetével megismerkedni óhajt. Az 1879. évi keresztúri zsinaton a püspök „kiváló örömmel” jelenti (K. M. 1879. 309. l.), hogy a lelkészeket felhívta, hogy eklézsiáik történeti s statisztikai adatait gyűjtsék össze s írjanak egy kis monográfiát. Már 12 eklézsia adatait megkapta, háromé már meg is jelent. „Örömmel jelzi e szellemi mozgalmat, mint egyháztörténelmünk megírásához nélkülözhetetlen porszemeket”. Mily szép lesz vala, ha jelen zsinati ünnepélyünkre valamennyi eklézsiánk történetét, bár így megírva, egy kötetben kiadhattuk volna. Én is későn jöttem e gondolatra. Azonban jobb későn is, mint soha”. És ismételten felhívja a lelkészeket az adatok gyűjtésére.

Ettől kezdve az ügy hallgat egy negyedszázadon át. 1904-ben a keresztúri kör indítványozta a főtanácson, hogy középiskolai használatra egy egyetemes, egyháztörténeti tankönyv íratassék s adassék ki az egyház költségén. Az E. K. T. a maga részéről is óhajtandónak tartja ezt s azzal terjeszti a főtanács elé, hogy fogadja el s a szükséges intézkedésekkel bízza meg az E. K. T.-ot. A főtanács így határozott. 1906-ban Dániel főgondnok (U. E. 1906 júl. 15. sz.) veti fel eklézsiáink történetének megírását s összefoglalva kiadását. A püspök (U. o. okt. 15. sz.) örömet fejezi ki e gondolaton, melyet ő már püspöksége legelején, 1878-ban felvetett s a papokhoz rendeletet adott ki. Közli a kérdéseket, melyekre adatokat kellett összeírni s hogy egy néhány eklézsia története be is érkezett, de egybeállításra gondolni sem lehetett. Most is felhívja erre a lelkészeket. 1907-ben (U. o. ápr. 15. sz.) Kisgyörgy Sándor veti fel, hogy az eklézsiák történetének megírását a lelkész körök volnának hivatva kézbevenni s megvalósítását szorgalmazni. Az ered-

mény nélkül eltelt 30 év „bizonyos önvád nyomását érezteti velünk“, hogy nem mind sorakoztunk a felhívó szó követői közé. Az Unitárius Egyház aug. 15. számában Tóth György *Historia est magister vitae* c. indítványozza Uzoni-Fosztó egyháztörténetének lefordítását és kiadását s kapcsolatosan a Mikó egyházjogáét is. A következő évben az E. K. T. terjeszti elé a Dávid Ferenc születésének 400 éves emlékére rendezendő zsinat tervét s abban e pontot: mondja ki a főtanács, hogy az egyház történetét oknyomozólag megírhatja pályázat útján 1912 dec. 31. határidővel. E célból kívánatos, hogy valamennyi egyházközségünk monografiája összegyűjtessék s egy kötetben kiadassék. Evégre rendelje el, hogy minden lelkész egyházközsége monografiáját 1910 ápr. 1-ig készítse el s küldje be. A főtanácsi bizottság helyesli a gondolatot, de azt ajánlja, hogy az egyháztörténelem megírása ne pályázat, hanem megbízás útján történjék, mert így eredményesebb tudományos munkát remél, a teljes díjat csak abszolút értékű munkának adja ki. Tárgyalás alatt felvetetett az is, hogy a pályázó egykét fejezet megírásával terjesszen be pályatervet. A főtanács elfogadta az előterjesztést pályázat hirdetésre úgy, hogy a beérkezett terv megbíralása alapján adja meg a megbízást 1912 dec. 31. határidővel. A munka terjedelme 25—30 nyomtatott ív, díja 4000 K., a tulajdonjog az egyházat illeti. Elrendelte azt is, hogy minden lelkész egyházközsége monografiáját 1910 ápr. 1-g terjessze be. Az 1910. évi főtanácson jelentette az E. K. T. (főt. jkve 2. sz.), hogy a pályázatot a meghatározott időponttal kihirdette. Ugyanez évi főtanácsi bizottság (jkv. 111. p.) általános jelentésében előadja: tudomása van arról, hogy a lelkészek felhívatlak egyházközségeik történetének megírására s 80%-uk teljesítette is. De ezek a monografiák így nyomdafesték alá nem bocsáthatók, csupán adatgyűjteménynek tekinthetők, melyeknek felülvizsgálásával, kiegészítésével és szerves egységbe foglalásával egy hozzáértő volna megbízandó. Az 1911. évi főtanácson jelenti az E. K. T., hogy a kitűzött határidőre 1910 dec. 31-ig egy pályázati terv érkezett, melyet a bírálóbizottság előterjesztése alapján a megbízás alapjául nem fogadott el s tekintettel arra, hogy pragmatikus történetünkhöz nincsenek készen az előmunkálatok s nincs együtt az anyag, a pályázat ismételt kitűzése ezidőszerint vétessék le a napirendről. A főtanács sajnálattal vette tudomásul a pályázat sikertelenségét; elfogadta azt a tervet, hogy egyelőre anyaggyűjtésre fordíttassék a figyelem; de elvárja a terv megkészítését és az előmunkálatok, valamint a monografiák füzetes kiadásának minél előbbi megkezdését. Az ügy sikere érdekében az E. K. T. bizottságot küldött ki. Mert az eklézsiák monografiái gondos átnézés, sok esetben részletes és tüzetes kiegészítés, sőt átdolgozás nélkül közre nem adhatók. Meg-

bízták tehát Kelemen Lajos tanárt a monografiák átnézésével, kiegészítésével, szükség esetén átdolgozásával és sajtó alá rendezésével. Ebben a kérdésben még egy lépés történt az összeomlás utáni nagy reformlázban. Az E. K. T. jelentette az 1920. évi főtanácson, hogy az egyháztörténelem megírásának kérdésében felfrissítette az 1911. évi bizottságot s annak javaslatára kimondotta, hogy az adatgyűjtésnek és forrásművek kiadásának egységes irányítás mellett kell történnie s az irányítást Kelemen Lajos levéltárosra bízta. Adminisztrációs intézkedések történtek, de egyháztörténelmünk mai napig sincs megírva. Pedig theologiai akadémiánkon 1909 óta rendszeresítve van a történelmi tanszék. Több mint negyedszázad telt el minden eredmény nélkül. Hogy állnak e tekintetben a református és ág. ev. egyházak? A reformátusoknál a magyar protestánsizmus történetének megírását az Erdélyi Prot. Közlöny sürgette 1871-ben, miután Révész 10 évvel azelőtt először hozta szóba. A reformátusok vágya a század fordulójára már valósult, mikor Pokoly kitűnő egyháztörténelme 1904-ben három kötetben megjelent. Nem sokkal azután megjelent az erdélyi ág. ev. egyháztörténelme is Teutsch püspöktől. Vajon mikor fog a mi egyháztörténelmünk megjelenni?

10. FEJEZET.

Keresztény Magvető, Unitárius Irodalmi Társaság, Unitárius Közlöny, Unitárius Szószék.

Ferencz József az egyházszerzés és kormányzás feladatain kívül nagyon behatóan érdeklődött és foglalkozott az egyház szellemi életének kérdésével és irányításával is. Itt első sorban a Keresztény Magvető megalapítására gondolunk, melyről feljegyzéseiben azt mondja, hogy „egyik támaszaként tán nem ok nélkül tartja magát”. Az abszolútizmus nyomásának az a jó hatása volt, hogy egyházunkat erő kifejtésre kényszerítette. Az 1856—57. évi adakozások folytán a tanárok számának szaporodása bizalmat öntött beléjük s 1860-ban, főleg Nagy Lajos ösztönzésére, egy irodalmi vállalat alapítását határozták el. Nagy Lajos felhívására a tanárok s a városon élő unitárius írók irodalmi kört alapítottak; kimondták egy egyházi folyóirat megindítását azzal, hogy nemcsak szellemileg, hanem — ha a szükség úgy kívánja — anyagilag is készek támogatni. Így indították meg a *Keresztény Magvető*-t, amely nevét Krizától kapta. A szerkesztéssel Nagy Lajos és az akkor már országos hírű Kriza bizattak meg. 1861-ben megjelent az I., 1863-ban a II. kötet. A fősúly az egyházi beszédekre esett, de ekkor jelent meg Jakab Elektől Szent-Ábrahámi és János Zsigmond